

Forskning og formidling i et minefelt – å studere islamismen

AV BJØRN OLAV UTVIK

Å forstå islamismen er sentralt for den som vil forstå den politiske, ideologiske og religiøse utviklingen i Midtøsten og Nord-Afrika (MØNA). Det dreier seg ikke bare om en intellektuell øvelse. I sine politiske konsekvenser innvirker denne forståelsen på spørsmål som angår liv og død for hundretusener av mennesker i MØNA-regionen, og på vilkårene i kampen om frihet og demokrati for folkene der. Men når en forsker gir seg i kast med dette spørsmålet, og ikke minst når hen presenterer sine resultater, oppdager hen raskt at forskningen foregår i et felt preget av sterke interesser og sterke forhåndsoppfatninger både blant politikere, meningsbærere og folk flest. Hvordan forskeren skal navigere i dette farvannet er temaet for denne artikkelen. Kjernespørsmålene som stilles er: Hvilke utfordringer kan polariseringen rundt forståelsen av islamismen stille forskeren overfor i valget av forskningsspørsmål og forskningsmetoder og i formidlingen av resultatene? Hvilket ansvar har forskeren overfor offentligheten og overfor de menneskene som utgjør studieobjektet, og i så fall hvordan håndtere det uten å gå på kompromiss med forpliktelsen til vitenskapelighet?

Nøkkelord: Islamisme, polarisering, formidling, forskningsspørsmål.

Innledning

Islamistiske bevegelser står midt i den voldsomme kampen som pågår om MØNA-regionens politiske framtid. Sterke håp om frihet, demokrati og et verdig liv ble tent av den arabiske våren i 2011. Men militærkuppet mot Egypts første folkevalgte president i 2013 brakte kontrarevolusjonen på offensiven. Bevegelser som Det mus-

limske brorskap (Brorskapet, MB), som hadde deltatt i oppstandene mot autoritære herskere og i flere tilfeller vunnet frie valg etter at diktatorene var falt, ble nå stempet som terrorister i en rekke land. Organisasjonene ble forbudt og medlemmer i titusentall havnet i fangeleire, der svært mange fortsatt befinner seg nå mer enn ti år seinere. Demonstranter som protesterer mot undertrykkelsen har blitt massakrert, og tortur er utbredt. Vestlige regjeringer, som gjerne ønsker å framstå som demokratiets og menneskerettenes forsvarer, aksepterer situasjonen stilltiende og forholder seg til regionen nærmest utelukkende gjennom de autoritære herskerne. Stort bedre står det ikke til i vestlig opinion. Oppmerksomheten overfor den voldsomme undertrykkelsen av menneskerettigheter er stort sett fraværende. Det er som om man et kort øyeblikk etter 2011 stusset blidt: «nå, så disse araberne vil virkelig ha demokrati», men så etter kuppet i Egypt i 2013 falt rolig tilbake til tanken om at «nei, de ser seg visst best tjent med autoritære herskere».

I det videre vil jeg først klargjøre hva som inngår i betegnelsen «islamisme». Deretter vil jeg gå inn på den intense polariseringa i offentligheten i synet på islamismen og gjennom noen eksempler vise hvordan forskere på feltet fort blir stående i skuddlinjen. Dette leder fram til en drøfting av hvilke dilemmaer forskeren står overfor og hva som kan være fruktbare måter å håndtere dem på: i valg av forsknings-spørsmål og metodiske innganger, og ikke minst i formidling og deltakelse i offentlig debatt.

Hva er islamisme?

Først av alt trenger vi å definere hva vi snakker om. Jeg holder meg til en vid definisjon der islamisme betegner:

en ideologisk retning som framhever at religionen islam ikke bare berører den enkeltes trosforhold, men inneholder gudegitte retningslinjer som bør styre også samfunnslivet i muslimske land, herunder juridiske og politiske forhold (Utvik 2020, 21).

Slik definert omfatter islamismen en bred vifte av ulike bevegelser. Innen det gamle muslimske kjerneområdet i Midtøsten og Nord-Afrika, som er det området jeg primært har studert, kan vi snakke om tre hovedtendenser blant sunni-muslimere. Den største og eldste er knyttet til *Det muslimske brorskap* som ble dannet i Egypt i 1928, men raskt forgrenet seg til så godt som alle land i regionen. Hovedstrømningene innen tyrkisk og marokkansk islamisme har sin separate historie, men står Brorskapet nært ideologisk. Etter hvert er det også dannet en rekke nye bevegelser gjennom

avskallinger fra Brorskapet, stort sett i mer liberal retning. Samlet utgjør disse gruppene en tendens innen islamismen som ønsker å arbeide med fredelige midler for en gradvis reform i retning et samfunn basert på det de oppfatter som islamske verdier. I tolkningen av islam tenderer de mot en forståelse som er tilpasset moderne samfunn og med stor vekt på å fremme utvikling. Det er likevel et stort spenn fra konservativ til mer liberal islamforståelse innen og på tvers av disse bevegelsene, ikke minst når det gjelder synet på forholdet mellom kjønnene.

Salafi-tendensen er en mer konservativ retning som legger større vekt på bokstavtro etterlevelse av normer forankret i islams hellige skrifter. Mange *salafi*-miljøer har holdt seg utenfor politikk ut fra det synet at en menig muslim i alle situasjoner har plikt til å være lydige mot de som har makta i landet de bor i. I seinere år har mange salafister likevel engasjert seg politisk og flere steder dannet politiske partier.

Jihadistene, der al-Qa'ida og Den islamske staten (IS) er de mest kjente organisasjonene, mener væpnet kamp mot herskere de ser som vantro er den eneste veien til et sant islamsk samfunn. De rettferdiggjør samtidig terror og drap på sivile som metoder for å tvinge muslimer til å følge det jihadistene ser som den sanne forståelsen av islamske regler.

I tillegg til disse sunni-muslimske retningene er islamisme også en sterk kraft blant sjia-muslimer i MØNA-regionen. Her finnes det en rekke ulike ideologiske og politiske varianter, både innad i Den islamske republikken Iran, og blant sjia-muslimer i land som Libanon, Irak, Bahrain og Jemen.

Den norske offentlighetens bilde av hva islamisme er har naturlig nok blitt preget av et mediebilde der man møter ordet mest i forbindelse med terrorhandlinger utført av jihadister. Men denne typen islamisme utgjør en liten ytterfløy innen det brede fenomenet vi har definert her. I den videre drøftingen fokuserer jeg, der ikke annet er eksplisitt nevnt, på den førstnevnte tendensen, som vi forenklet kan kalle «Brorskaps-islamisme». Det er den klart største retningen og det er den jeg har best kjennskap til gjennom egen forskning.

Et polarisert felt

Hvordan vi skal forstå islamismen som sosialt, politisk og religiøst fenomen er gjenstand for kraftig polarisering så vel i den muslimske verden som i vesten. Den som forsker, underviser og formidler om emnet blir stående midt i denne polariseringen. I den allmenne opinionen, hos myndigheter, men også blant intellektuelle og aka-

demikere, finnes det sterke etablerte forestillinger om islamismen som i svært varierende grad har empirisk feste. I landene i Midtøsten og Nord-Afrika – det området der jeg har forsket om dette emnet – er det å legge fram analyser og perspektiver i rommet mellom bevegelsenes positive selvframstilling på den ene siden, og makt-haveres og politiske motstanderes demonisering av dem på den andre, mildt sagt utfordrende. Men også i mange vestlige land er debattklimaet hardt.

Stereotypiene sitter gjerne løst. Forskere som ikke entydig framstiller islamismen som en trussel mot alt som er godt og framskrittvennlig, har blitt kritisert for å være «naivister» som blåøyd lar seg dupere av islamistenes taktiske spill. En klassiker i så måte var boka *Islamister og naivister* fra 2006 av danske Karen Jespersen og Ralf Pittelkow (Jespersen og Pittelkow 2007). Hevder man at islamismen på noen felt kan ses som en konstruktiv kraft i muslimske samfunn, skjerpes tonen ytterligere (Larsen 2013). I ekstreme varianter rammer beskyldningen om naivisme enhver som mener at religionen islam inneholder noe annet enn negative aspekter.

Deler av den islamismekritiske litteraturen er preget av en eksotiserende tilnærming til islam som sådan. Muslimer blir sett som en kategori som er vesensforskjellig fra mennesker som er vokst opp i en kristen kulturkrets. Ifølge denne tilnærmingen vil en som følger islams lære operere etter en annen logikk, for eksempel i vurderingen av hva som er gode eller dårlige handlinger. Få seriøse forskere deler dette perspektivet. Derimot blomstrer det på et utall islamkritiske nettsteder. Som oftest henger det sammen med en bestemt selektiv framstilling av hva islam i essens *er*. Bestanddelene er forhåndskjente kategorier som vold, kvinneundertrykking og barbariske straffemetoder. Bildet er satt sammen gjennom å *velge ut* elementer fra *noen* muslimers kultur og tradisjoner som framstår som frastøtende. Disse elementene framstilles så som de sentralt definerende *verdiene* i islam. De mange verdiene som i virkeligheten er *felles* for islam og vår kristne kulturkrets, skjæres bort fra bildet, for eksempel barmhjertighetsidealet, som står helt sentralt i muslimers forståelse av sin religion. I Norge er forfatterskapet til den anti-muslimske aktivisten Hege Storhaug, informasjonsleder i Human Rights Service, og den tidligere ambassadøren Carl Wibye typiske uttrykk for denne tendensen (Storhaug 2007; 2015; Wibye 2018).

Blant de som knytter an til en slik *essensialisering* av et eksotisk islam, er det en utbredt tendens at islam ses som et ferdig dogmatisk system som ikke endrer seg over tid. Av det følger holdninger som at man bare kan etablere en felles moralsk plattform med muslimer dersom de forlater islam, eller i det minste lar religionen forbli et rent personlig trosspørsmål som ikke affiserer omgangen med andre. Dersom en

muslim mobiliserer sin religiøsitet og legger den til grunn for et sterkt sosialt og politisk engasjement, er det i denne forståelsen entydig negativt. Og det er slik islamismen oppfattes: som et fanatisk forsvar for en voldelig og undertrykkende religion. Eller som Hege Storhaug skriver: «Islamismen er vår tids totalitære ideologi med mål om å utsette de europeiske demokratiene basert på menneskerettigheter og atskillelse av politikk og religion.» (Storhaug 2007, 68).

I *Frankrike* har polariseringen tatt en særskilt skarp form så vel i offentligheten som innad i det akademiske miljøet. Ledende islamismeforskere der er skarpt uenige med hverandre. Gilles Kepel, nå professor ved L'université Paris Sciences & Lettres, vant tidlig et navn med sin analyse av hendelsene som ledet fram til drapet på den egyptiske presidenten Anwar Sadat i 1981. Det gjorde han med boka *The Prophet and Pharaoh: Muslim Extremism in Egypt* (2003, fransk original 1984). Siden fulgte en rekke arbeider av Kepel der islamismen ble behandlet både som et fenomen i Europa og i den muslimske verden, og der linjer ble trukket til såkalte fundamentalistiske bevegelser innen andre religioner. Hovedverket hans om islamismens historie er *Jihad: The Trail of Political Islam* (2002, fransk original 2000). I den franske originalen er undertittelen «Islamismens vekst og fall». Kepel framstilte her islamismen som et fenomen som var over middagshøyden. Han beskrev den som ett sammenhengende fenomen der to tendenser smeltet sammen. På den ene siden fremmet en gruppe rike konservative forretningsfolk (med støtte fra Saudi-Arabia) islamisering i form av en fastholding og utbredelse av tradisjonell islamsk praksis, ikke minst når det gjaldt kjønnsrelasjoner. På den andre siden var unge, oftest fattige, radikalere inspirert av ideologien om *jihad* mot vantro krefter hjemme og ute. Kepel opererer ikke med noe klart skille mellom radikale og moderate islamister. I hans bøker virker det som om hele den unge generasjonen av islamister som revitaliserte bevegelsene fra 1970-åra av, var tilhengere av *jihad* mot myndighetene og mot Vesten. Slik la Kepels framstilling godt til rette for de som vil argumentere for at islamismen er en trussel som må bekjempes. I så måte er det ingen overraskelse at Kepel er blitt en sentral referanse i den stadig mer hatske retorikken der ledende politikere har advart mot at universitetene er infiltrert av «islamo-gauchisme» (islam-venstre), en påstått allianse av venstrekrefter og islamister som tilslører den faren islamistene ifølge disse politikerne representerer. I 2021 advarte ministeren for høyere utdanning, Frédérique Vidal mot at islam-venstre undergravde det franske fellesskapet, og at heller ikke universitetene var immune. Hun ba det franske forskningsrådet CNRS om å granske forskningen for å finne ut hva som var akademisk forskning og hva som var aktivisme og opinionsarbeid (France24 2021). I 2023 skrev Gilles Kepel forordet

til boka *Le Frérisme et ses réseaux: L'Enquête* av Florence Bergeaud-Blackler.¹ Her advarer forfatteren mot det hun ser som en samlet plan om å underlegge Europa og verden et islamsk fundamentalistisk styre. Dette er ifølge henne drevet av en tåkesky av en bevegelse (en *nébuleuse* for å si det med Kepels forord) som hun døper «brorismen», *le frérisme*. Her står Det muslimske brorskap sentralt, og det er egentlig ikke noe vesentlig skille mellom dem og ytterliggående jihadister som utfører terrorhandlinger (Bergeaud-Blackler 2023). For selv om Bergeaud-Blackler anerkjenner at «broristene» ofte tar avstand fra terrorhandlinger utført av for eksempel IS, så hevder hun at deres påståtte visjon og plan om islamsk verdensherredømme i praksis *legitimerer* terroristene. Bergeaud-Blackler setter på spissen det som også er en løpende tråd gjennom Kepels arbeid: fokuset på å forstå islamismen som *ideologi*, at islamistiske bevegelser er noe som vokser ettersom denne ideologien spres, og ikke minst at ideologien i sin kjerne ligger fast som en plan for å skape et verdensomspennende kalifat, der en tradisjonell fortolkning av islam råder grunnen. For øvrig utmerker Bergeaud-Blacklers bok seg ved at selv om den i mye har en akademisk *form* med behørig bruk av fotnoter, så skjuler den ikke at den primære hensikten ikke er å *forstå* de hun kaller frérister, men å tegne et bilde av en farlig fiende. Boka avsluttes da også med et kamprop for bekjempelse av *le frérisme* (Bergeaud-Blackler 2023, 331–341).

Opp mot Kepel står ikke minst François Burgat, en forsker som har tilbrakt størstedelen av sitt akademiske liv ved franske forskningsinstitutter i Midtøsten: Egypt, Jemen og Syria. 2013–2017 ledet han et stort prosjekt finansiert av Det europeiske forskningsrådet (ERC): *When Authoritarianism Fails in the Arab World* (WAFAW). I bøker som *The Islamic Movement in North Africa* (1997, fransk original 1988), *Islamism in the Shadow of Al-Qaeda* (2010, fransk original 2005), og i den intellektuelle selvbiografien *Comprendre l'islam politique: une trajectoire de recherche sur l'altérité islamiste 1973–2016* har Burgat framstilt islamismen først og fremst som en forlengelse av kampen for frigjøring fra kolonistyre (Burgat 1997; 2010; 2016). Mens andre nasjonalister har vektlagt kampen for politisk selvstendighet og økonomisk uavhengighet, fremmer islamistene ideen om at det også er nødvendig å ta et oppgjør med Vestens kulturelle og intellektuelle hegemoni. Slik sett er islamismen for Burgat en identitetsbevegelse, et forsøk på å gjenvinne det diskursive hegemoniet til et hjemlig symbolsk univers: Der kolonimakter og lokale statseliter lenge har prediket at religionen må tre til side for at de muslimske landene skal kunne utvikle seg, sier islamistene det motsatte. For dem er det bare ved å knytte an til egen iden-

¹ Bergeaud-Blackler er antropolog og forsker ved L'École pratique des hautes études.

titet og historie at muslimene kan stake ut sin egen kurs inn i framtida. I stedet for å søke å forstå sine problemer og løsningen på dem ved hjelp av vestlige ideologier og teorier, må muslimene vende seg til sin egen moralske og intellektuelle tradisjon. Denne tradisjonen er formet med referanse til islams hellige skrifter og til islamsk historie. Her skiller Burgats forståelse seg skarpt fra den Kepel står for. Der Kepel ser en fasttømret ideologi, er Burgat mer opptatt av islamismen som *bevegelser*. Disse bevegelsene er drevet av ønsker om uavhengighet og utvikling i sine samfunn, og søker å mobilisere den individuelle og kollektive styrken de finner i religionen. I denne forståelsen kan islamismen romme nærmest hele spekteret av politiske standpunkter fra høyre til venstre, og også mange ulike fortolkninger av islams budskap. Burgat legger vekt på å forstå islamismen som en naturlig og legitim respons på vestlig dominans og undertrykkelse gjennom århundrer. Samtidig framhever han både at islamistene er rasjonelle politiske aktører, og at hovedtendensen innen islamismen er bevegelser som jobber med fredelige midler for reform. Derfor har han blitt populær både hos mange islamister og hos andre som reagerer mot at det tegnes et fiendebilde av islamistiske bevegelser som utgjør den sterkeste opposisjonskraften mot de udemokratiske regimene i Midtøsten. Samtidig har Burgat og yngre forskere som står for lignende analyser blitt de sentrale skyteskivene for de siste årenes angrep mot islamo-gauchismen som et slags forræderi mot franske verdier (Bergaud-Blackler 2023, 262–264).

I Norge har ikke det politiske nivået engasjert seg særlig i hva akademikere sier om islamismen. Det har heller ikke vært særlig skarpt polariserte posisjoner innad blant norske islamismeforskere. I offentlig debatt har ikke-akademikere som Storhaug og Wibye posisjonert seg med en demonisering av islamismen. Det tilløpet som har vært til skarp debatt innad blant forskere har handlet om uenigheter mellom islamismeforskere på den andre siden og på den andre siden universitetsforskere som ikke selv har forsket på temaet, men som likevel har utgitt artikler og bøker om islamismen. Et sentralt eksempel er publikasjonene om islamismen fra de to profesorene ved Universitetet i Oslo, statsviteren Bernt Hagtvvet (nå professor emeritus) og historikeren Øystein Sørensen (Sørensen 2012; Sørensen, Hagtvvet og Brandal (red.) 2016). I seg selv er det jo positivt når forskere fra andre felt interesserer seg for islamisme. Nye blikk kan gi nye innsikter. Men om man ikke sjekker hva forskningen så langt har frambragt av resultater, er det fort gjort å krasjlande. Det fører gjerne galt av sted når forskere foregir å utsi vesentlige ting om islamismen ikke bare uten å ha gått til primærkilder, men også med en svært selektiv bruk av sekun-

dærlitteratur, der man unngår de fleste av de sentrale internasjonale forskerne på feltet. Da er faren stor for at det er forutinntatte oppfatninger som rår grunnen.

Sammen med Nik. Brandal (nå førsteamanuensis ved Oslo nye høyskole) la de to professorene i 2016 fram sine analyser i konsentrat i en kronikk med tittelen «Hva er islamisme?» (Sørensen, Hagtvet og Brandal 2016). For det første påsto de at islamismen, tross taktiske forskjeller rundt spørsmålet om voldsbruk, var én enhetlig totalitær ideologi som «deler alle grunnleggende verdier» med jihadistene. Men den som nærmer seg fenomenet enten ved å drive egen forskning eller ved å lese litt av den svært omfattende forskningslitteraturen vil se at islamistene har vært delt i ulike fløyer som skiller seg i synet på hva som er legitime metoder for å fremme et mer islamsk samfunn og styresett, men også vedrørende hva et islamsk samfunn og styresett *er*. Det gjelder spørsmålet om demokrati, det gjelder graden av tilslutning til pluralisme og det gjelder hvordan sharia (som ikke er et sett med lover, men en mangfoldig samling religiøse normer, verdier og prinsipper) skal realiseres i dagens samfunn. Ikke minst vil den interesserte raskt oppdage at gjennom de siste tiårene har et sentralt trekk ved utviklingen av de breie islamistiske folkebevegelsene vært nettopp et forsøk på å forene forsvaret for et «autentisk» islam med forsøk på å «harmonisere islam med pluralistiske, sekulære demokratier», for å bruke HSBs ord om tendenser de *ikke* regner til islamismen. Disse forsøkene er omstridte innad og utad, og de er ofte haltende. Men defineres de bort, blir det umulig å forstå den utviklingen islamismen har gjennomgått.

For det andre laget HSB seg en definisjon på islamisme som utelukket de største islamistiske bevegelsene i dag, ikke minst Det muslimske brorskap, den overlegent største og mest internasjonale bevegelsen. Dermed ble kronikken verdiløs som et innlegg i debatten om islamisme. I HSBs forståelse var islamisme «i snever forstand» «en politisk ideologi basert på en intolerant, puritansk og altomfattende tolkning av islam. Den er anti-demokratisk, anti-pluralistisk, anti-sekulær, anti-vestlig og anti-«vantro».» De som ikke passet til denne definisjonen var altså ikke islamister, i alle fall ikke «i snever forstand». Problemet er at dermed passet ikke hovedstrømmen av islamistbevegelsene i Midtøsten og Nord-Afrika til HSBs definisjon. HSB la seg slik sett nær tilnærmingen til Gilles Kepel og Florence Bergeaud-Blackler, med å se islamismen som én fasttømret ideologi. Men der i alle fall Kepel i noen grad kan dra på egen forskning på feltet, faller HSB igjennom med sin manglende kjennskap til så vel litteratur som empiri.

Det var for eksempel tydelig i spørsmålet om demokrati. De dominerende islamistiske gruppene og partiene, fra Marokko til Irak, sluttet seg fra 1990-tallet av stadig klarere til demokratiet og folkesuvereniteten som styringsprinsipp. Det gjorde de i en region der demokratiet hadde (og har) svært trange kår. Dette gjorde det spesielt problematisk når HSB framstilte det å «nedkjempe islamismen» som en oppgave for demokratiske stater (Sørensen, Hagtvet og Brandal 2016). Saudi-Arabia bekjemper Brorskapet nettopp fordi denne bevegelsen mener at et politisk system i tråd med islam er ett der folket har rett til å velge sine ledere. Det er en dødssynd for de enevelldige herskerne i Riyadh.

Eller ta eksemplet Egypt. Islamister, fremst Det muslimske brorskapet, vant de frie politiske valgene som fant sted i 2011 og 2012, i kjølvannet av oppstanden som felte Mubarak i 2011. Sommeren 2013 slo den dype staten tilbake, militæret avsatte den første folkevalgte presidenten i landets historie, og innsatte etter hvert sin sjef Abd al-Fattah al-Sisi som president. De som protesterte ble myrdet i gatene: 1000 demonstranter ble drept av militære og sikkerhetsstyrker i Kairo i løpet av den mest blodige dagen, 14. august 2013. Det muslimske brorskap og dets politiske parti ble erklært for terrorister og forbudt. Steg for steg ble undertrykkelsen utvidet til å omfatte alle politiske avskygninger som våget å kritisere regimet, sekulære så vel som religiøse. Human Rights Watch regnet i 2019 med rundt 60 000 politiske fanger i landet (Human Rights Watch 2019), og det er ingen indikasjoner på en vesentlig reduksjon siden. Skulle oppgaven for demokrater i vesten i denne situasjonen være å «nedkjempe islamismen» i demokratiets navn? Om man først skulle være normativ, burde ikke HSB heller ha manet til å støtte alle som slåss for frihet og demokrati, enten de var islamister eller sekulære?

I vårt naboland *Danmark* ligner tilstanden mer på den franske, i den forstand at politikere har gått til angrep på forskningen. I 2006 hadde sterke politiske krefter lenge vært misfornøyde med innrettingen til forskerne ved Københavns Universitet, der islamekspertene som Jørgen Bæk Simonsen og Jakob Skovgaard-Petersen ikke ble oppfattet som klare nok motstandere av islamismen. Folketinget gikk til det skritt å gi en særegen bevilgning til det danske forsvarsdepartementet for opprettelse av et «Center for forskning i islamisme og radikaliseringsprosesser». Til å lede senteret, som ble opprettet sommeren 2008, valgte så departementet den person innen dansk academia som klart hadde signalisert at han anså islamisme som vår tids fascisme, nemlig Mehdi Mozaffari.²

² Dannelsen av senteret illustrerer hvordan politikken kan gripe inn i forskningsfeltet. Denne forhistorien forhindrer selvsagt ikke at senteret også ga verdifulle forskningsbidrag til forståelsen av radikal islamisme. Senteret ble nedlagt i 2013. Se <https://ps.au.dk/forskning/forsker-websites/mehdi-mozaffari/cir>.

Tingene toppet seg igjen i 2021 da Jakob Skovgaard-Petersen fra Folketingets talerstol ble anklaget for å være «notorisk enøjet» og for lite kritisk i forhold til islam og islamisme (Folketinget 2021 F49, Richter 2021). Den direkte foranledningen var at Skovgaard-Petersen hadde skrevet en anmeldelse av den nederlandske sosiologen Ruud Koopmans bok *Islams forfaldne hus* (Koopmans 2020). I anmeldelsen kritiserer Skovgaard-Petersen hvordan Koopmans forklarer autoritært styre og manglende økonomisk utvikling i den muslimske verden med islamismens innflytelse. I en etterfølgende debatt med Koopmans oppsummerer han at «i Mellemøsten kan hverken det manglende demokrati eller den økonomiske stagnation alene, eller primært, legges for islamisternes fødder». Han mener Koopmans svikter metodisk, både ved ikke å skille klart mellom islam og islamisme og ved at metoden ellers er «et opkog av 1950'ernes moderniseringsteori, hvor man igennem statistikker målte de enkelte landes udvikling [...] og forklarede manglende udvikling med udefinerede «traditionelle verdier»» (Skovgaard-Petersen 2021, «Sociolog Ruud Koopmans og Jakob Skovgaard-Petersen er endt i disput over islamkritisk bog», *Information* 14. mai 2021).

Det var denne kritikken av Ruud Koopmans' bok som fikk Henrik Dahl fra partiet Liberal Alliance til å angripe Skovgaard-Petersen. I Folketingets møte 28. mai 2021 hevdet han politikerne ikke kunne «stole på den typiske danske Mellemøstenforsker [...]. Hvad de har at sige om islam eller om Israel-Palæstina-konflikten, er så absurd, enøjet og forudindtaget, at der ikke er noget fornuftigt menneske, der kan lægge det til grund for sin egen stillingtagen eller sine egne handlinger» (Folketinget 2021, F49). Folketinget vedtok så et krav om «at universiteternes ledelser sikrer, at selvreguleringen af den videnskabelige praksis fungerer. Det vil sige at der ikke forekommer ensretning, at politik ikke forklædes som videnskab, og at det ikke er muligt systematisk at unddrage sig berettiget faglig kritik» (Folketinget 2021, V137).

På tvers av land er det typiske for de som – enten de er forskere, politikere eller journalister – insisterer på at islamismen er et utvetydig negativt fenomen, for det første at de insisterer på at islamismen primært skal forstås som *ideologi*, og da som én enhetlig ideologi på tvers av land og på tvers av ulike islamistiske bevegelser. For det andre konstruerer de et reduksjonistisk bilde av hva denne ideologien består i: Gjenoppretting av kalifatet (med verdensherredømme som mål) og innføring av Shari'ah-lov med brutale straffer og sterke begrensninger på individenes og særlig kvinnes liv. For det tredje interesserer de seg da lite for empiriske undersøkelser med sikte på å forstå de faktisk eksisterende islamistiske bevegelsene, men kan velge ek-

sempler fra hvilken som helst islamistisk tendens som passer for å underbygge sitt syn. Innledningsvis pekte jeg på at islamismen som generelt fenomen består av ulike tendenser. De viktigste hovedkategoriene er Brorskaps-tendensen, salafismen, jihadisme og sjia-islamisme. I Gilles Kepels forord til Bergeaud-Blacklers bok flyter sjia-muslimske ayatollah Khomeinis dødsdom mot forfatteren Salman Rushdie i 1989, salafist-kampanjer for å bære tradisjonell klesdrakt, terroristen som høsten 2020 drepte den franske læreren Samuel Paty som hadde vist elevene karikaturer av profeten Muhammad, og den sunni-muslimske geistlige lederen Yusuf al-Qaradawi, motstandsløst sammen som beviser for én samlet Brorskaps-ledet (*frériste*) bevegelse for islamsk dominans i Europa og verden (Kepel 2023). Men denne enhetlige kraften forblir tåkete beskrevet og ikke belagt med empiri. Det legges ikke fram noen indikasjoner på noe kommandosenter; følgelig blir leseren henvist til å tro på den underliggende ideologiens makt til å styre alt i samme retning.

Det meste av seriøs islamismeforskning har en annen tilnærming, der forskerne er interessert i å forstå islamistenes politikk, organisering og ideologi som uttrykk for samfunnsgrupper i bevegelse for det de oppfatter som sine egne, så vel som samfunnets, interesser. Denne forskningen gir et rikt bilde av en mangefasettert bevegelse med stor variasjon fra land til land og mellom ulike konkurrerende grupper. Men i medier og på politisk nivå har Kepel og hans meningsfeller et gjennomslag som ikke gjenspeiler styrkeforholdet blant aktive forskere på feltet.

Forskerens dilemmaer

Den som forsker på islamismen beveger seg altså i et farvann fullt av utfordringer. Hvordan skal forskeren navigere? Bør hen som ideal stille seg nøytral i forhold de spørsmålene det strides om i den polariserte debatten innen academia og i offentligheten?

Den gode forsker må selvsagt være kompromissløs i sin *vitenskapelighet*. Når hen har stilt et forskningsspørsmål må forutsetningen være å arbeide strengt etter de beste metoder for å søke svaret, og her kreves det nøytralitet i den forstand at man godtar det svaret man får, uansett om det skulle gå på tvers av eventuelle hypoteser man har stilt, eller oppleves som ubehagelig i forhold til egne politiske synspunkter eller ideologiske grunnholdninger.

Men så vel i forskning som i formidling vil nøytraliteten presses fra flere kanter, og valg som må gjøres kan slett ikke alltid beskrives som nøytrale.

- For det første: Ingen forsker er et blankt ark, et «tabula rasa». Noen er mer politisk og ideologisk engasjert enn andre. Men alle har et sett av forforståelser, forutgående oppfatninger, når vi nærmer oss en tematikk. Ikke sjelden er det dessuten et forutgående engasjement knyttet til et saksfelt som fører til at en velger å forske der. Kravet til en forsker på et felt er ikke komplett nøytralitet og mangel på engasjement. I stedet er forventningen at forskeren klargjør for seg selv (og ideelt sett legger åpent fram) sine forhåndsoppfatninger, og så legger brett på å sette dem til side, eventuelt kompensere for dem, under selve forskningsarbeidet.
- For det andre utfordres en rent deskriptivt tilnærming der hvor det er en del av forskerens prosjekt å søke innsikt i aktørenes *motiver*. Når man nærmer seg andre og blir kjent med hvordan de tenker og hvordan de oppfatter verden, vil det kunne påvirke så vel forskerens beskrivelser som hens vurderinger. Det er ikke uten grunn at det i dagligspråket ikke alltid er så stor avstand mellom det å *forklare* eller *forstå* noe på den ene siden, og på den andre det å *akseptere* eller til og med *forsvare* det. Et valg om å søke den innsikten nærhet kan bringe, kommer slik sett ikke uten en prislapp. Det innebærer utfordringer i forhold til å bevare kritisk distanse.

Samtidig er det store gevinster å hente for islamismeforskere om de søker nærkontakt med islamistene – om de i tillegg til å lese tekstene deres, søker kontakt med de som har forfattet tekstene og deres organisasjonsfeller, intervjuer dem, diskuterer med dem og følger deres virksomhet på nært hold. Her er det selvsagt viktige forskjeller fagdisiplinene imellom: For en antropolog er det nærmest utenkelig å skrive om en gruppe *uten* en slik nærhet. Men også historikere og statsvitere kan vinne mye i form av dypere kontekstuell innsikt ved å snakke med islamistene selv. Jo mer og jo breiere kontakt man har, desto lettere er det for eksempel å avgjøre om et utsagn i en tekst er ironisk eller bokstavelig ment; om det er en taktisk finte i forholdet til andre fraksjoner i forfatterens egen organisasjon eller i forholdet til myndighetenes sensurinstanser; i det hele hvordan en tekst mest rimelig skal forstås.

Er det mulig å forene disse gevinstene med de kvalitetene som ligger i en kritisk distanse? Man kan komme langt her ved å være seg problemet bevisst og søke å korrigere for mulig slagside, for eksempel ved å holde nær kontakt også med islamistenes lokale kritikere, og ved nøye å reflektere over mulig perspektivforskyvning som følge av den naturlige empatien som vokser ut av kontakt. Til sjuende og sist må også den enkelte forsker *velge*. Hvilke metoder oppfattes som mest givende, ut

fra egen intellektuell nysgjerrighet, og ut fra hva man mener vil tilføre mest til forskningsfeltet? (Utvik 2011).

- For det tredje er det ikke nøytralt hvilke forskningsspørsmål man velger å forfølge. Særlig gjelder dette der hvor det foregår en skarp debatt om forståelsen av et fenomen så vel innad i det akademiske fagmiljøet som utad i den offentlige samtalen. Her er det flere forhold som lett kan påvirke hvilken retning man tar sin forskning i. Gitt at forskeren på et bestemt tidspunkt har en oppfatning av hvilken tilnærming til fenomenet som er den mest fruktbare og/eller hva som er de mest sentrale aspektene ved fenomenet, så vil denne oppfatningen naturlig styret valget av forskningsspørsmål. Mer problematisk er det dersom forskeren bevisst søker mot spørsmål der hen antar at resultatene av forskningen vil kunne bekrefte eget syn og styrke det i debatten med andre.

Faren her er at innsiktssøkende forskning kan forfalle i retning innsamling av argumenter til en polemikk, som ikke bringer forståelsen videre. Det er avgjørende å ikke bare se de resultatene som bekrefter egne hypoteser og teorier, men ikke minst også de som peker en annen vei. Så langt praktisk mulig bør forskeren ta aktivt tak i det som «skurrer» i forhold til egen analyse. Ved selv å gjøre forskningsarbeid på slike spørsmål vil man kunne stå støtt i debatter, eller dersom resultatene skulle tilsi det, justere sin forståelse.

- For det fjerde, i en situasjon hvor forskningen berører interessekonflikter og politiske motsetninger i samfunnet, og det raser en polarisert offentlig debatt om det fenomenet man studerer, vil *resultatene* av forskningen sjelden framstå som nøytrale. De vil kunne plukkes opp av den ene eller andre siden i debatten til inntekt for eget syn. Typisk vil partene i en konflikt eller aktører i en debatt gripe tak i og løfte fram forskningsresultater som ser ut til å tjene deres sak, og fortie eller underkommunisere de som ikke gjør det. Eller de kan forsøke å spinne resultatene slik at de passer bedre i deres kram. Forskeren vil oppleve at egne resultater – ikke minst utvalgte brokker av dem – blir brukt for å fremme agendaer hen er kritisk til.

Hva gjelder islamismen, vil en balansert framstilling vise fram noen aspekter de fleste i vesten vil oppfatte som positive, og andre som oppfattes som negative. For å ta to eksempler:

Går man gjennom hele Brorskapets historie i ulike arabiske land, finnes det en hel del eksempler på at MB har vært involvert i voldshandlinger: Frivillige fra det egypt-

tiske Brorskapet deltok på palestinsk side i krigen rundt dannelsen av Israel i 1948–1949, i 1948 drepte et medlem av Brorskapet statsministeren i Egypt, på begynnelsen av 1980-tallet var Brorskapet i Syria involvert i et væpnet opprør mot Assad-regimet. Og som vi i oktober 2023 opplevde et skrekkelig eksempel på, aksepterer Hamas – en organisasjon sprunget ut av det palestinske Brorskapet – terrordrap mot sivile i Israel som et ledd i kampen mot okkupantmakten.³ Forskeren kan så mene at det i hvert av disse tilfellene finnes forhold som gjør at de ikke forrykker et hovedbilde av Brorskapet som en organisasjon som forfølger en fredelig strategi i sitt arbeid for reform. Men opplevelsen er gjerne at for den som har en forhåndsoppfatning av at alle islamister er voldelige holder det lenge med ett eksempel på at noen tilknyttet Brorskapet har brukt vold for å bekrefte det man mente å vite.

Et annet problemfelt er det som gjelder islamistenes syn på likestilling og kvinners rettigheter. Om det ellers kan argumenteres med tyngde for at det er en rekke moderniserende aspekter ved den rollen de breie islamistbevegelsene har spilt i samfunnene i Midtøsten og Nord-Afrika (Utvik 2003), så framstår de – trass viktige endringer over tid – som forsvarere av den mannsdominerte familie forankret i tradisjonelle forståelser av islamske lover og normer. Kvinneaktivister fra Det muslimske brorskap i Egypt og andre steder har kjempet med nebb og klør mot CEDAW, den FN-vedtatte konvensjonen for eliminering av all diskriminering mot kvinner, fordi de mener den vil underminere familien og dermed true muslimske samfunn med moralsk oppløsning. De motsetter seg bastant å endre på lover som berører prinsippet om mannen som overhode i familien, eller prinsippet om at kvinner har rett til bare halvparten så stor del av arv som menn. På andre felt, som kvinners rett til arbeid utenfor hjemmet, stemmerett og rett til å inneha ledende verv, har islamistene nølende kommet etter (Utvik 2020, 340; Utvik 2022). Her kan forskeren også oppleve et dilemma, ikke fordi hen ikke anerkjenner sakens fakta, men fordi disse for mange bekrefter etablerte fordommer om at islamistene generelt er dypt reaksjonære fundamentalister. En forsker som basert på egne forskningsresultater har kommet fram til at dette er et fortegnert bilde kan oppleve at i det øyeblikk fakta om islamistenes konservative kvinnesyn legges på bordet, blokkeres en forståelse av det sammensatte og dynamiske i bevegelsenes forhold til modernitet.

Tilsvarende vil selvsagt islamister og deres sympatisører ensidig kunne løfte fram forskeres beskrivelse av Brorskapets generelle ikke-voldslinje og av hvordan kvinner er aktive i bevegelsene.

³ Selv om representanter for Hamas til tider har søkt å benekte dette. Se for eksempel Yama Wolasmals intervju med Usama Hamdan for NRK 17. november 2023. https://www.nrk.no/urix/hamas-to-nrk_-_will-fight-until-the-end-1.16641852.

Slike vridninger av framstillingen kan skje bevisst, men er typisk også uttrykk for det som på engelsk kalles «confirmation bias» (bekreftende forutinntatthet). Det dreier seg om en tendens vi alle har til å se det som bekrefter vårt forhåndsbilde, og sile vekk det som ikke passer som uvesentlig «støy». Jo sterkere polarisert meningen er rundt et tema jo sterkere slår gjerne denne tendensen inn.

Det er i sin rolle som *formidler* forskeren må forholde seg til hvordan offentligheten fortolker forskningsresultatene, og dette er temaet i det følgende.

Formidlerens dilemmaer

Formidling og deltakelse i samfunnsdebatten inngår for ansatte ved norske universiteter i arbeidsoppgavene sammen med undervisning og forskning.⁴ Forskeren skal dele sine resultater og sine innsikter med det videre samfunnet. Med et forsknings-tema som islamisme, der mange i samfunnet, og ikke minst de som deltar aktivt i offentligheten, i utgangspunktet er sterkt engasjert til fordel for bestemte oppfatninger, settes nøytraliteten under enda sterkere press enn i selve forskningen. Det gjelder så vel i *presentasjonen* av forskningsresultater som i debatt rundt forståelsen av islamisme, enten denne debatten springer ut av egne forskningsresultater eller ikke.

Her reiser det seg spørsmål ved forskerens ansvar og hvor langt det strekker seg. Stopper det ved at man på tydelig måte og i et forståelig språk legger fram i offentligheten de sentrale resultatene fra forskningen, eller har forskeren også et ansvar i forhold til *resepsjonen* av dem? Har hen kanskje til og med et ansvar for etter evne å *påvirke den offentlige oppfatningen* av fenomenet hen forsker på gjennom å engasjere seg i relevante debatter?

Én faktor når man skal vurdere svar på disse spørsmålene er hva som står på spill. Og i noen tilfeller kan forskningsresultater og graden av gjennomslag de får i den offentlige meningsdannelsen være bestemmende for vilkårene store grupper av mennesker lever under; og i ytterste konsekvens for liv eller død.

For å ta et eksempel fra naturfagene: klimaforskningen. Klimaforskere utviklet etter hvert en klar oppfatning om at med overveiende sannsynlighet bidrar menneskeskapte utslipp til en gradvis oppvarming av klimaet på jorda. I øyeblikket var virkningene begrensede, og svært mye var usikkert når det gjaldt beregningene som lå til grunn. Likevel følte de et tungt ansvar for å si fra om at dersom det ikke ble gjennomført store forandringer i produksjon og levemåte, var risikoen stor for en klima-

⁴ Jfr. Paragraf 1-3 i Universitets- og høyskoleloven. https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-04-01-15/KAPITTEL_1-1#%C2%A71-3

endring med katastrofale følger. Hvis de la fram sine forskningsresultater i vanlig vitenskapelig stil med alle forbehold og usikkerheter grundig gjort rede for, var sjansen liten for at allmenheten og politiske beslutningstakere ville oppfatte det som nødvendig å handle. For å bli lyttet til måtte de formulere seg mer i klartekst og framheve det de oppfattet som det alvorlige budskapet.

Eller – relatert til islamismeforskning: Etter at kontrarevolusjonen vant fram i den arabiske verden, med militærkuppet i Egypt i juli 2013 som det viktigste vendepunktet, ble Det muslimske brorskap brutalt undertrykt og forbudt som en terrororganisasjon i land som Egypt, Saudi-Arabia og De forente arabiske emirater (i Syria hadde det allerede vært dødsstraff for medlemskap i MB i mange tiår). I Egypt havnet mange titusener MB-medlemmer i fangeleire hvor de ble utsatt for utstrakt tortur. Mange ble dømt til døden, og flere dødsdommer ble eksekvert. Mange døde i fengsel som en følge av de forferdelige forholdene, som Egypts første folkevalgte president Muhammad Mursi og den framtreddende parlamentarikeren Essam al-Erian. Islamisme som organisert kraft i Midtøsten og Nord-Afrika handler primært om breie folkebevegelser som i mange tiår har dominert det sivile samfunn. Det muslimske brorskap har lenge vært den største og sterkeste ikke-statlige organisasjonen i Egypt; det samme gjelder Brorskapet eller nærstående islamistiske bevegelser i de fleste andre arabiske land. Brorskapet har tatt avstand fra terror som virkemiddel i den politiske kampen. Disse islamistiske bevegelsene spilte en sentral rolle i de oppstandene for frihet, verdighet og demokrati som er kjent som «den arabiske våren». Men i dag blir de altså stemplet som terrorister av mange arabiske regimer, som bruker behovet for holde dem nede som en legitimering av sitt brutale autoritære styre. I 2024 dør islamister og andre opposisjonelle fortsatt for hver dag som går i fengslene uten noen som helst merkbar reaksjon fra det såkalte «internasjonale samfunn».

Det kan se ut som man i vesten, også i Norge, aksepterer propagandaen fra de sittende autoritære regimene. I tillegg slår innvandringsdebatten tungt inn. Mange innvandrere kommer fra muslimske land, og blant innvandringsmotstandere florerer fiendebilder av islam, og desto mer av islamister. På politisk hold er også internasjonale allianseforhold i spill. Norge er tett knyttet til USA og til EU. Når disse maktene for det meste har sett seg tjent med en stabilitet i eksisterende maktforhold i MØNA-regionen, har de også tendert til stilltiende å godta, i verste fall aktivt videreformidle, regimenets framstilling av islamister generelt som terrorister. Når det gjelder land som USA, Storbritannia, Frankrike og Tyskland forsterkes dette av deres

tette allianse med Israel, ikke minst siden palestinsk væpnet kamp de siste tiåra har vært ledet an av de islamistiske bevegelsene Hamas og Islamsk jihad.

Debatten om hvordan man skal forstå islamismen er da mye mer enn en meningsutveksling sentrert rundt redaksjonslokaler og universitetskorridorer. Gjennom sin innvirkning på politisk nivå angår den livsvilkårene for titusener av politiske fanger, og berører mulighetene til fri meningsyttring og politisk deltakelse for hundretalls millioner mennesker.

På denne bakgrunn kan vi spørre igjen; hvilket ansvar har forskeren i formidling og offentlig debatt? I selve forskningsarbeidet så vel som i presentasjonen av resultatene, gjelder etiske regler som skal sikre rettighetene til mennesker som er omfattet av forskningen. Men ut over det er vitenskapen opptatt av å avdekke hvordan ting faktisk *er* og hvilke sammenhenger de inngår i, og ikke hvordan de *burde være* eller burde utvikle seg. Samtidig har det i seinere år i økende grad kommet et økende fokus på forskningens *impact*, hvordan den påvirker samfunnet. Det er et uttrykt ønske fra politikere og universitetsledelser at forskningen aktivt skal *søke* impact. Dette er delvis instrumentelt begrunnet i at det vil legitimere pengebruken på sektoren, men samtidig ideelt begrunnet i den tanken at forskningen bringer fram den beste kunnskapen om og innsikten i ulike saksforhold. Og når det gjelder islamismen er det som pekt på høyst alvorlige forhold som står på spill. Diskursen fra medier og politikere sidestiller i verste fall Det muslimske brorskap med terrorister som IS, i beste fall unnlater man å forsvare bevegelsen mot terrorstempelet fra egne myndigheter. Den som forsker på islamisme opplever at egne eller andres forskningsresultater blir silt eller vridd for å passe inn i framstillinger som forskeren mener er helt feilaktige. I det hele er den offentlige samtalen om fenomenet islamisme dominert av dårlig belagte oppfatninger, og disse oppfatningene er med på å legitimere den ekstreme undertrykkelsen islamistene utsettes for i mange land i Midtøsten og Nord-Afrika. Så hvordan skal forskeren forholde seg? De som har best forutsetninger for å korrigere vridd eller ubalanserte framstillinger er jo nettopp forskerne på feltet. Og her er retningslinjene fra Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) rimelig klare: «Forskere bør engasjere seg i diskusjoner om rimelig tolkning av forskningsresultater. Forskere bør også påpeke og korrigere misvisende fremstilling og misbruk av forskning i samfunnsdebatten.»⁵

⁵ Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH), *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora. Formidling som samfunnsansvar*, pkt. 50. Deltakelse i samfunnsdebatten. <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-og-humaniora/>

Men for en forsker å ta mål av seg til å endre befolkningens (og politikernes) oppfatninger bringer også vanskelige utfordringer med seg. Igjen vil man stå overfor ikke-nøytrale valg. Allerede hvordan man *presenterer* forskningsresultatene for allmenheten påvirker hvordan de tolkes. Å late som man ikke kjenner det landskapet formidlingen går inn i, er kanskje i formen nøytralt. Men i hvilken forstand finnes det noe sånn som en absolutt nøytral «rett-fram» framlegging? Skal forskeren se bort fra sin innsikt i dynamikken i det offentlige ordskifte, og i siste instans hva den forståelsen som fester seg kan medføre av følger for de menneskene som er objekter for forskningen? Hvis hen ikke søker bevisst å motvirke feiltolkning, er det i beste fall uttrykk for naivitet, i verste fall for en slapphet som er vanskelig å unnskyldes. Skal eller kan hen da søke å vinkle presentasjonen av resultatene på en måte som kan motvirke det hen oppfatter som misbruk av dem?

Det er selvsagt dypt problematisk om forskeren blir for taktisk, og bringes til å tilsløre eller vrenge på egne eller andres forskningsresultater i prosessen. Men hvis målsettingen er å bidra til at offentligheten får et riktigere bilde av islamismen som fenomen og som sosial bevegelse er det åpenbart både formålstjenlig og legitimt å ta utgangspunkt i det man kjenner til av dominerende forhåndsoppfatninger, og hva disse bringer med seg av confirmation bias hos de man søker å nå med formidlingen av egen forskning og egne innsikter. Det sier seg selv at om man skal nå gjennom med en annen framstilling må elementer av funn og analyser som avviker fra det dominerende bildet få en klar betoning i framleggingen av forskningsresultater, og drives tydelig i en eventuell påfølgende debatt. Det gir uansett også god formidlingsmessig mening å vise fram at egen forskning bidrar med noe som gir *nye* innsikter.

Selv har jeg da for eksempel, både gjennom vitenskapelige publikasjoner og i formidling gjennom kronikker og foredrag (og i undervisningssammenheng), lagt fram en tese om at islamismen i Midtøsten og Nord-Afrika har vært en moderniserende kraft. Jeg har da lagt vekt på faktorer som ansvarliggjøring av individet, spredning av en kultur for lesning og diskusjon, organisert arbeid for endring nedenfra, stort fokus på utdanning og økonomisk utvikling, samt promotering av effektivitet og målrettet tidsbruk (Utvik 2020, 320–324). Dette forandrer ikke på at islamister generelt *også* har vært konservative (og til tider reaksjonære) på viktige felt. Ikke minst gjelder det et helt sentralt spørsmål: kvinners rettigheter (Utvik 2020, 333–345). Men jeg har vært kritisk til at det går an å forstå islamismen ved *bare* å fokusere på de punktene hvor de står for andre verdier enn de som er dominerende i dagens

Norge. Som pekt på over tenderer forfattere som Hege Storhaug og Carl Wibye til å skape en stråmannsislamisme utelukkende konstruert av – ofte karikerte versjoner av – de punktene der islamistene skiller lag med vestlige verdier. Ved å sette skarpt lys på moderniserende trekk – som jeg har identifisert gjennom forskning – har jeg søkt å bidra til et mer realistisk og balansert bilde av hvilken rolle islamistiske bevegelser spiller i dagens Midtøsten og Nord-Afrika.

Samtidig har jeg også ønsket å korrigere et bilde som primært forstår islamismen som én fasttømret ideologi; et bilde også en del forskere, som Gilles Kepel, har bidratt til å skape. Jeg mener forskningen overveldende peker mot at islamismen utgjør en bred vifte av sosiale bevegelser. Som andre sosiale bevegelser er de dynamiske og så vel ideologi som konkrete politiske standpunkter endrer seg over tid så vel gjennom indre diskusjon som ytre påvirkning. Jeg har da lagt vekt på vise det motsetningsfylte og foranderlige i islamistiske bevegelsers syn på spørsmål som demokrati og kvinners rettigheter og rolle i samfunnet. Dette betyr ikke at det ikke finnes et konserverende aspekt ved det faktum at det i islamismens kjerne jo ligger en erklært lojalitet til religionen og dens hellige skrifter. Endringer i politikk fordrer for islamister alltid en legitimering i religionen. Men skal man forstå en bevegelse må man ta utgangspunkt i at den består av mennesker og derfor er i endring i takt med at medlemmene søker å nå sine mål under betingelser som er i stadig utvikling.

For å navigere trygt i samfunnsdebatten er ett nødvendig utgangspunkt å klargjøre egen motivasjon. På hvilket grunnlag er det man vil søke gjennomslag for bestemte oppfatninger i offentligheten? En trygg grunn her er å kjenne etter at basisen er en oppfatning av saksforholdet som springer ut av resultatene av egen forskning og av kjennskap til den generelle forskningslitteraturen på feltet. Å ønske at dette skal nå gjennom i offentligheten er fullt legitimt. Men hva om forskeren utvikler sympati for en gruppe og blir følelsesmessig engasjert? Det er nødvendig med et analytisk kaldt hode i forskningen, men bør hjertet også forbli kaldt? Hvis en som forsker over lang tid har blitt kjent med mange islamister og de så, som i Egypt siden 2013, blir kastet i fangeleire i titusentall, torturert og myrdet, eller drevet i eksil, og bevegelsen deres blir erklært som terrorister – i strid med hva forskningen viser – og dermed i praksis erklært fredløse, ville det være merkelig ikke å føle et engasjement. I noen tilfeller kan en sympati også ha vært *utløsende* for et forskningsengasjement – mange har nok for eksempel gått inn i forskning på Israel-Palestina-konflikten med utgangspunkt i et engasjement for palestinernes sak. Men hva enten sympati med islamister eller palestinere er et resultat av hva man har funnet ut gjennom forsk-

ning, eller har eksistert på forhånd, så må man når man som forsker deltar i offentlig ordskifte holde seg strengt innenfor en argumentasjon basert i forskningsresultater. Dersom sympatien får lov til å bli viktigere enn den vitenskapelige basisen har man forlatt den forpliktelsen til vitenskapen som må kreves av en forsker.

Når forskerens resultater og analyser er veldig på tvers av hegemoniske oppfatninger, kan man også som vist over blir direkte angrepet og latterliggjort. Da kan man lett føle seg presset til å inngå kompromiss med etablerte oppfatninger på noen punkter for å holde seg inne i det gode selskap, eller rett og slett for å bli tatt på alvor, selv der disse kompromissene strider mot resultatene fra egen forskning. Igjen må det gjelde at man ikke kan tukle med resultatene, men må stå for det de viser.

Konklusjon

I studiet av et tema som er gjenstand for en så sterk politisk (og akademisk) polarisering som islamismen er det altså viktig å bevare et analytisk kaldt hode. Det er – vil jeg mene – også nødvendig å ta med dette analytiske hodet inn i formidlingsprosessen og i offentlig debatt. Ikke-nøytrale valg står i kø.

Her har jeg drøftet problemene med utgangspunkt i hvordan polariseringen påvirker forskere med en tilnærming og forståelse som ligner på min egen. Jeg har søkt å reflektere inn faren for selv å gå i bekräftelsesfella der man bare ser det som støtter eget syn. Det er likevel å håpe at andre vil undersøke denne tematikken med basis i andre faglige ståsted.

Uansett: det faktum at islamisme er et så omstridt tema forsterker det som bør være et generelt krav til forskeren: å klargjøre sin egen forforståelse for så å sette den til side under forskningen. Det gir drahjelp til dette dersom man som en del av sin metode med et åpent sinn søker nærkontakt med islamistene: leser dem, lytter til dem, observerer dem, diskuterer med dem. Dette kan på den andre siden utfordre den nødvendige kritiske distansen, og man må søke mottiltak mot det. Også i valg av forskningsspørsmål kan det være en fare nettopp på et så polarisert felt å gå inn i selvbekreftende sirkler, noe som fort kan skje dersom forskningen blir til en jakt på argumenter i en polemikk mot de som står for andre forståelser av fenomenet. En god motvekt her er å la det som skurrer i egen analyse danne utgangspunkt for videre forskning.

Framfor noe påvirker polariseringen resepsjonen av forskningens resultater. Den sterke tendensen til confirmation bias gjør at det som strider mot rådende oppfat-

ninger kan bli oversett, vridt på eller forsøkt latterliggjort. Dette må forskeren håndtere som formidler og deltaker i offentlig debatt. For å søke gjennomslag for sin analyse er det naturlig å betone og underbygge tydelig nettopp de resultatene som utfordrer rådende sannheter. Samtidig krever forpliktelsen til vitenskapelighet at man vokter seg mot å skyve under teppet det som «ikke passer» i argumentasjonen. Men det er viktig å slå fast at nettopp forpliktelsen overfor vitenskapen *også* krever at man aktivt søker å korrigere utbredte feiloppfatninger. Og når det gjelder islamismen bare forsterkes dette kravet av hvordan de forestillingene som dominerer i offentligheten har svært alvorlige følger for svært mange mennesker.

Uansett, i en skarp og polarisert diskusjon, finnes det ikke en enkel fasit for hvordan det er riktig å framstille et saksforhold. Det finnes heller ingen uskyldsren posisjon å søke tilflukt i. Den enkelte forsker må gjøre en konkret vurdering i den konkrete situasjonen, med de faremomenter det medfører. Og så må man i de polariserte debattene man havner i, holde fast på den tanken at motdebattanter representerer et nødvendig korrektiv, som er en vesentlig del av erkjennelse som kollektiv anstrengelse.

Litteratur

- Bergaud-Blackler, Florence. 2023. *Le Frérisme et ses réseaux: L'Enquête*. Paris: Odile Jacob.
- Burgat, François. 1997. *The Islamic Movement in North Africa*. Austin: University of Texas Press.
- Burgat, François. 2010. *Islamism in the Shadow of Al-Qaeda*. Austin: University of Texas Press.
- Burgat, François. 2016. *Comprendre l'islam politique: une trajectoire de recherche sur l'altérité islamiste 1973–2016*. Paris: Éditions la Découverte.
- Human Rights Watch. 2019. «Egypt: Little Truth in Al-Sisi's '60 Minutes' Responses.» 7. januar 2019. <https://www.hrw.org/news/2019/01/07/egypt-little-truth-al-sisis-60-minutes-responses>
- Folketinget. 2021. «Om overdreven aktivisme i visse forskningsmiljøer», 28. mai, 2021. <https://www.ft.dk/samling/20201/forespoergsel/F49/BEH1-124/forhandling.htm> <https://www.ft.dk/samling/20201/vedtagelse/V137/index.htm>
- France24. 2021. «French minister warns of 'Islamism' in universities.» 17. februar, 2021. <https://www.france24.com/en/live-news/20210217-french-minister-warns-of-islamism-in-universities>
- Hagtvet, Bernt, Øystein Sørensen og Nik. Brandal. 2016. «Hva er islamisme». *VG*, 7. april, 2016.

- Jespersen, Karen og Ralf Pittelkow. 2007. *Islamister og naivister: et anklageskrift*. Oslo: Kagge.
- Kepel, Gilles. 2002. *Jihad: The Trail of Political Islam*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press.
- Kepel Gilles. 2003. *The Prophet and Pharaoh: Muslim Extremism in Egypt*. Berkeley: University of California Press.
- Kepel, Gilles. 2023. «Le frérisme d’atmosphère». I *Le Frérisme et ses réseaux: L’Enquête*, Florence Bergaud-Blackler. Paris: Odile Jacob.
- Koopmans, Ruud. 2020. *Islams forfaldne hus: De religiøse årsager til ufrihed, stagnation og vold*. København: Forlaget Pressto.
- Larsen, Alexandra Irene. 2013. «Forskere romantiserer islam». *VG*, 2. februar, 2013.
- Larsen, Alexandra Irene. 2013. «Venstreradikale og Midtøstenforskningen». I *Venstreekstremisme: Ideer og bevegelser*, redigert av Øystein Sørensen, Bernt Hagtvet og Nik. Brandal. Oslo: Dreyer.
- Lawrence, Bruce. 1989. *Defenders of God: The Fundamentalist Revolt Against the Modern Age*. San Fransisco: Harper & Row.
- Løkeland-Stai, Espen. 2022. «Ble anklaget for aktivisme og kalt ‘notorisk enøyd’: – Har kostet meg nattesøvnen». *Khrono*, 30. oktober, 2022.
- Mozaffari, Mehdi. 2013. *Islamisme: en orientalsk totalitarisme*. København: Informations Forlag.
- Richter, Lise. 2021. «Islamforskeren møder Henrik Dahl, der har kaldt ham aktivistisk og hans forskning uanvendelig». *Information*, 8. juni, 2021.
- Skovgaard-Petersen, Jakob. 2021. «Islam er årsag til ufrihed, stagnation og vold, hævder ny bog. Men det halter med dokumentationen». *Information*, 23. april, 2021.
- «Sociolog Ruud Koopmans og Jakob Skovgaard-Petersen er endt i disput over islamkritisk bog». *Information*, 14. mai, 2021.
- Storhaug, Hege. 2007. *Tilslørt, avslørt: et oppgjør med norsk naivisme*. Oslo: Kagge.
- Storhaug, Hege. 2015. *Islam: Den 11. landeplage*. Oslo: Kolofon.
- Sørensen, Øystein, Bernt Hagtvet og Nik. Brandal (red.). 2016. *Islamisme: ideologi og trussel*. Oslo: Dreyer.
- Sørensen, Øystein. 2012. *Drømmen om det perfekte samfunn: fire totalitære ideologier – én totalitær mentalitet?* Oslo: Aschehoug, Oslo 2012.
- Utvik, Bjørn Olav. 2020. *Islamismen*. Bergen: Fagbokforlaget.

- Utvik, Bjørn Olav. 2011. «Islamists from a Distance». *International Journal of Middle East Studies* 43 (1): 141–143. <http://www.jstor.org/stable/23017349>
- Utvik Bjørn Olav. 2003. «The modernizing force of Islamism». I *Modernizing Islam: Religion and the Public Sphere in the Middle East and Europe*, redigert av François Burgat og John Esposito, 43–68. London: Hurst.
- Utvik, Bjørn Olav. 2022. «What Role for the Sisters? Islamist Movements between Authenticity and Equality». *Religions* 13 (3): 269. <https://doi.org/10.3390/rel13030269>
- Wibye, Carl Schiøtz. 2018. *Terrorens rike – hvordan en voldelig sekt fra den arabiske ørken radikaliserer islam*. Oslo: Gyldendal.

English abstract

Islamism is a major socio-political force in the Middle East and North Africa (MENA). Understanding it is pivotal to an understanding of this region. Yet the researcher who ventures into the field finds her- or himself in the midst of a polarised field, in academia and in public debate. The dilemmas encountered is the subject of this article. It argues that to understand contemporary Islamism researchers need not only to read the programmes and statements of Islamist movements, but also to meet, interview and discuss with Islamists. Yet such closeness is likely to generate sympathy, which should not be allowed to cloud the analysis. This question is sharply accentuated under current circumstances when mainstream Islamist movements are brutally persecuted in a number of countries. The researcher must always remain committed to scientific method, and welcome research results even when they may clash with prior assumptions or political opinions. Yet her or his responsibility also involves communicating the results of one's own research, as well as general insights produced by researchers in the field, both to political authorities and to the general public. When Western governments and public opinion at best tacitly accepts the suppression of Islamism, by far the strongest movements in MENA civil society, and the autocratic regimes' branding of them as terrorists, while research shows this branding of organisations like the Muslim Brothers to be without basis, the responsibility to counter prevailing misunderstandings become acute.

Keywords: Islamism, polarisation, outreach, research questions